

TÓTH ÁKOS

ELTÉRŐ ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS AZ UNIÓS TAGÁLLAMOK KULTÚRAFINANSZÍROZÁSÁBAN

Tóth Ákos a Kecskeméti Főiskola munkatársa, III. éves levelező PhD-hallgató a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kara "Versenyképesség, globalizáció és regionalitás" című doktori iskolájában. Kutatási területe az Európai Unió tagállamai által alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek hatékonyságközpontú vizsgálata. A szerző céltudatos, logikus gondolkodású, jó problémamegoldó és kommunikációs képességgel rendelkező ember. Személyiségjellemzői, képességei és motiváltsága egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy tervszerűen haladjon előre kutatómunkájával. Számos publikációja jelent meg neves hazai folyóiratokban, és sikerrel szerepelt több nemzetközi konferencián. Magas színvonalú előadást tartott 2008-ban az Association of Cultural Economics International világkonferenciájának PhD Workshopján. (Ujhelyi Mária egyetemi docens)

Az Európai Unió tagállamai által alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek alapvetően a decentralizáció egyes fajtáinak alkalmazásában térnek el jelentősen egymástól. A tanulmány célja tisztázni a decentralizáció fogalmának értelmezésével kapcsolatos nézeteket, továbbá áttekintést nyújtani az állam szerepéről a kultúrafinanszírozásban és a decentralizáció egyes típusainak kialakításában. A kutatókat folyamatosan foglalkoztatja a kérdés, szükség van-e az állam közvetlen szerepvállalására a kultúrafinanszírozás területén, ha igen, akkor mekkora arányban? A tagállamok közül egyre többen alkalmazzák a decentralizációra épülő kultúrpolitikát, mint hatékonyságnövelő eszközt. A tanulmányban az egyes decentralizációs típusok elemzésével, klaszteranalízis módszerével csoportosítjuk az uniós tagállamok kultúrafinanszírozási modelljeit, majd az egyes modelleket korrelációanalízis segítségével hasonlítjuk össze. A kérdés az, hogy az állami szerepvállalás meghatározó-e a kulturális szféra hatékonysága szempontjából?

BEVEZETÉS

Az Európai Unió létrejöttét kezdetben főként gazdasági érdekek vezérelték. Mára ez a szemléletmód teljesen megváltozott. Ma a kultúra – beszéljünk európai identitásról vagy nemzeti kultúráról egyaránt – meghatározó tényezője a gazdasági és társadalmi folyamatoknak. A Lisszaboni Stratégia ennek ellenére a kultúra szerepét még mindig nem kellő mértékben építette be az Európai Unió fő alapelvei közé. Ezt az álláspontot képviseli az Európai Kulturális Parlament is, amely 2006-os tanulmányában

Köszönettel tartozom a cikket véleményező anonim lektornak építő jellegű észrevételeiért, illetve a doktori iskola oktatóinak a Kutatási Fórumokon adott tanácsaikért. A tanulmányban található esetleges hibákért kizárólag a szerző felel.

(*Culture, the heart of a knowledge-based economy*) fel is hívja az Európai Bizottság figyelmét arra, hogy a kulturális összetartozás kell hogy az egységes Európai Unió egyik fő mozgatórugója legyen. Láthatjuk, hogy a kultúrára és annak a közösségekben betöltött szerepére a kettősség jellemző, ami a gyakorlatban a következőképpen jelenik meg. Az Európai Unió nemzetek feletti intézményként a Maastrichti Szerződésben a gazdaság liberalizációja mellett kötelezte el magát. A közösségi kultúrpolitika kialakítása érdekében az Amszterdami Szerződés 151-es cikke már megfogalmaz néhány, az unió és a tagállamok által elfogadott közösségi kulturális célkitűzést. Az első közösségi szabályozások az *audio-vizuális* ágazat, a *könyvpiac* a *szertői jogok és a műemlékek védelme* területén valósultak meg. A 2007-2013-as időszakra vonatkozó „Kultúra program” 1855/2006/EK határozata, a következő célkitűzéseket fogalmazza meg: *„A kulturális és nyelvi együttműködés és sokszínűség támogatása, azáltal hogy ösztönzi az európai polgárok közvetlen részvételét az integráció folyamatában, egyben ahhoz is hozzájárul, hogy az európai polgárság kézzelfogható realitássá váljon.”* [1855/2006/EK, I. 372, 1. o.] A határozat hangsúlyozza a regionális, nemzeti és európai szinten megvalósuló kultúrpolitikák kialakítását és fejlesztését, mindezt a lisszaboni stratégia szellemiségében a kulturális ágazat erősítésével összhangban. Fontos célkitűzése a határozatnak, hogy *„A közösségi fellépés a kulturális együttműködések területén folytatott nemzeti vagy regionális tevékenységeket egészíti ki.”* [1855/2006/EK, I. 372, 3. o.] Az unió úgy véli, hogy abban az esetben kívánja a szubszidiaritás elvén keresztül érvényesíteni nemzetek feletti befolyását, ha a tagállamok nem képesek a határozatban megfogalmazottakat hatékonyan megvalósítani. Ennek a szemléletnek az az előnye, hogy a tagállamok nem érzik úgy, hogy felülről jövő, kötelező érvényű szabályok betartásával kényszerítik ki a közös európai kulturális és nyelvi együttműködés megvalósítását.

Az uniós intézményi szabályozásokban is fellelhetjük a decentralizációra való törekvést és az állami szerepvállalás megítélésének átalakulását, ezért is helyezem a kérdést tanulmányom központi témájává.

Az első fejezetben kísérletet teszek a kultúra fogalmának meghatározására, az elemzéseimben vizsgálni kívánt kulturális ágazat behatárolására, valamint a kulturális hatékonyság definiálására. A tanulmány második fejezete a decentralizáció eltérő típusait mutatja be konkrét esettanulmányokra hivatkozva. A tanulmány harmadik fejezetében az olvasó az uniós tagországok kultúrpolitikáján keresztül ismerheti meg az egyes tagországok által alkalmazott kultúrafinanszírozási modelleket. Ebben a fejezetben a hipotézis igazolására klaszteranalízis segítségével csoportosítom a tagállamokat, majd a negyedik fejezetben korrelációanalízis segítségével elemzem az egyes modellek közötti azonosságokat és különbségeket. Hipotézisem a következő: *az állami szerepvállalás az eltérő tagállami kultúrafinanszírozásban meghatározó szerepet tölt be a kulturális szféra hatékonysága szempontjából.*

1. A KULTÚRA ÉS A KULTURÁLIS SZFÉRA HATÉKONYSÁGÁNAK FOGALMI MEGHATÁROZÁSA

A tanulmány fő fejezetében a kultúrafinanszírozási modellek sokszínűségére láthatunk példát. Jelen fejezetben kísérletet teszek a kultúra és kulturális szféra haté-

konyságának definiálására. A kultúra szakirodalomban fellelhető számos definíciója közül a következőket tartom fontosnak. A *kultúra* szó a latin *colere* (*művelni*) szóból származik és eredetileg a föld megművelését jelentette. A kultúra kifejezést ma többféle eltérő értelemben használjuk, amelyek közül a tudományos (antropológiai) és a hétköznapi „magas kultúra” értelmezés a leggyakoribb.

A kultúra legszélesebb értelemben az emberi civilizáció fejlődése során felhalmozott információk összessége. Antropológiai megközelítésben a kultúra többet jelent, mint az ún. magas kultúra és tömegkultúra összessége. *McCain* [2006: 150] a következőképpen definiálja a kultúra fogalmát: „A kultúra jelenti mindazt, amit az emberek tradíción, örökségen, népszokásokon, rokoni kapcsolatokon és a valláson keresztül magukénak érznek és beépítenek saját értékrendjükbe”.

Minden kultúra megfogalmazás négy elemet tartalmaz. A definíciókban az „alany” az ember, az emberek csoportjai, közösségei. Az „állítmány” az emberek tárgyi tevékenysége. A „tárgy” ami a tevékenység által létrejön, anyagi tárgy (a), társadalmi szerveződés (b), csoport, intézmény, szellemi tárgy (c), nyelv, ismeret, tudomány, művészet és vallás. És végül a 4. pont, hogy ezek együttesen rendszert alkotnak [Vitányi 2002].

Az előző kultúradefiníciókat foglalja jól össze *Vitányi Iván* [1996], aki a kultúrát a következőképpen értelmezi: „A kultúra az ember viszonya az objektivációk által teremtett világgal: vagyis az ember által átalakított természettel, a létrehozott tárgyi világgal, a technikai-termelési eljárásokkal és fogyasztási szokásokkal, a közösség és a társadalom struktúráival, az életmóddal, tehát a tudományokkal, művészetekkel, erkölccsel, vallással, hittel, az emberek mindennapi beállítódásával és magatartásával.” [Vitányi 1996:5-6]. Kutatásaim során én is Vitányi kultúradefinícióját tekintem alapérvényűnek.

A tanulmányban az általam vizsgált kulturális ágazat alatt a magas és tömegkultúrát magába foglaló területeket értem. A vizsgált területek a következők: a design, az építészet, a vizuális művészet, az előadó-művészet, a film- és videóágazat, a rádió- és televízió-szolgáltatás, a reklám, a sajtó és nyomdaipar, a nemzeti örökség, a videójáték-ipar, a zeneipar, valamint a turizmus. Tehát nemcsak a hagyományos értelemben vett kulturális területekre, de a szabadidős tevékenységek egyes elemeire is vonatkoznak a számításokban alkalmazott adatok.

Az előbbi fogalmi meghatározásokból is kitűnik, hogy milyen sokféle értelmezése létezik a kultúrának, és az sem egyértelmű, hogy mely területeket soroljuk a kulturális tevékenységek közé. A kulturális szféra hatékonyságának meghatározása is nagyon bonyolult feladat, amely igazi kihívás a kutató számára. A kulturális szféra hatékonysága számomra nem a hagyományos értelemben vett hatékonyságdefiníciót jelenti. Felvetődik a kérdés: elegendő-e csak hagyományos értelemben vett közgazdaságtani mérőszámokkal (például az egy főre jutó állami támogatás, a kultúrára fordított állami kiadások aránya a GDP százalékában, a háztartások kultúrára fordított kiadásai a GDP százalékában stb.) mérni az egyes modellek hatékonyságát? Vagy ahogy Bourdieu [1984], Klammer [2002], Throsby [2007] Snowball [2008] is hangsúlyozzák, szükség van a gazdasági hatások mellett a szociológiai, kulturális tényezők figyelembevételére is. Nézetüket az emberi tőke, a társadalmi tőke és a kulturális tőke befolyásoló hatásával támasztják alá. Az általam megalkotott modellbe a gazdasági mutatók mellett megpróbáltam az emberi tőkét, mint a

fogyasztást generáló változót, és a szerzői jogok védelmének szintjét, mint az intézményi rendszer minőségét szemléltető indikátort (International Property Rights Index) is magyarázó változóként beépíteni. Meggyőződésem, hogy a kultúra területe nem vizsgálható csak fiskális hatékonysági szempontok alapján. Elméletemben nem az a kultúrafinanszírozási modell a leghatékonyabb, amely azonos ráfordítás mellett több kulturális produktumot állít elő, vagy azonos mennyiséget olcsóbban termel. A legfontosabb cél, hogy olyan kulturális jószágok keletkezzenek, amelyek a fogyasztói igényeket minél magasabb színvonalon elégítik ki, és minél több ember kerüljön közvetlen kapcsolatba a kulturális szférával mind a keresleti, mind a kínálati oldalról. Ezért is alkalmazok a kulturális szféra hatékonyságának meghatározására egy puha fogalmat. Hatékonyan működő kulturális szféra alatt azt értem, hogy magas a kulturális szektorban a foglalkoztatás, ösztönzi a kulturális javak iránti keresletet, elősegíti a termelékenységet, olyan intézményi környezetben tud működni, amely kellő mértékben védi a szerzői jogokat, a kulturális ágazatban meghatározónak tekinti az emberi tőke szerepét, mindezek mellett a kulturális szektor GDP-hez hozzáadott értékét tekintve is magas értéket ér el.

A kultúra és a kulturális szektor hatékonyságának fogalmi meghatározását követően vizsgáljuk meg az egyes tagállamokban tapasztalható decentralizáció típusát és mértékét.

2. A KULTURÁLIS SZFÉRÁBAN ALKALMAZOTT DECENTRALIZÁCIÓ TÍPUSAI

A decentralizáció értelmezését tekintve számos különböző nézet létezik. Elemzésem során *Kawashima* 2004-es tanulmányát tekintem kiindulópontnak. Ahhoz hogy értelmezni tudjuk a decentralizációt, mint fogalmat, egyrészt meg kell határozni, hogy mire vonatkozik a decentralizáció folyamata. Decentralizálhatjuk a kulturális tevékenységeket, de az azokat kialakító politikai struktúrákat is. *Kawashima* [2004: 2] felteszi a kérdést, hogy vajon igaz-e az a megállapítás, hogy akik a beruházásokkal gazdagon ellátott területen élnek, több és jobb kulturális lehetőséggel bírnak, mint a kevesebb költségből gazdálkodó területek lakói? Az tény, hogy a nagyvárosok, mint kreatív központok sokkal több kulturális lehetőséget kínálnak, azonban léteznek olyan kevésbé fejlett területek, amelyek éppen elszigeteltségük miatt tudnak maradandó kulturális élményt nyújtani. Ez a példa a földrajzi értelemben vett centralizáció/decentralizáció problémakörét szemlélteti. A decentralizációnak számos más formáját is ismerjük. A decentralizáció a kultúrpolitikában nagyjából a következő három alterületre bontható: *kulturális, fiskális és politikai decentralizáció*.

A *kulturális decentralizáció* az emberek közötti kulturális lehetőségek egyenlőségét próbálja mérsékelni. A *fiskális decentralizáció* az előző oppozíciójaként egyrészt a politikai intézkedésekre vagy inputokra irányul, vagyis az állam kultúrafinanszírozásban betöltött szerepét határozza meg, másrészt a rendelkezésre álló források elosztását szabályozza. A politikai decentralizáció területe a politikai intézkedésekre, igazgatásra vonatkozik, így főként a döntéshozók és alapító hatóságok közötti hatásköri egyensúly elosztásával foglalkozik [*Kawashima* 2004].

A *kulturális decentralizáció* alkalmazásakor a fő cél, hogy a kultúra és a művészet fogyasztását illetően egyenlő lehetőségeket biztosítsanak minden polgár számára,

lakóhelyétől, fizikai adottságaitól vagy adottságai hiányától, jövedelmétől, társadalmi osztályától és kulturális tulajdonságaitól, nemétől és faji hovatartozásától függetlenül. Sokan a földrajzi értelemben vett decentralizációs folyamatot tekintik a legfontosabbnak. Az információtechnológia hatására számos olyan forradalmi újítás valósult meg, amely a földrajzi távolságokat leküzdve eddig elérhetetlennek hitt művészeti tevékenységeket hoz be mindennapjainkba. Gondoljunk az ingyenes internetes fájlmegosztó oldalakra, az egyre népszerűbb virtuális múzeumokra, a hangoskönyvre vagy a Kindle-re (elektronikus könyv), amely jelenleg is forradalmasítja az olvasás műfaját.

A *fiskális decentralizáció* az állam által kultúrára fordított források allokációjára koncentrál. Tevékenységének középpontjában nem közvetlenül a fogyasztó, hanem a kulturális és művészeti tevékenységek és azok művelői állnak. A fiskális decentralizáció további három alegysége a következő: az első a művészetekre és kultúrára szánt állami kiadások regionális kiegyenlítésére vonatkozó törekvés. Tehát ne csak egy-két kiemelt, földrajzi értelemben vett kulturális központ részesüljön támogatásban, hanem a kevésbé frekvenciált földrajzi egységek is arányosan részesüljenek a felosztható támogatási keretösszegekből [Kawashima 2004]. A fiskális decentralizáció második részösszetevője a kultúrára fordított közkiadások megoszlása a központi és a helyi önkormányzati szintek közötti. A fiskális decentralizáció mint politikai input nem garantálja automatikusan az output-szintet, és csupán részben és fenntartásokkal mutathatja a kulturális decentralizáció fokát [Kawashima 2004: 7]. A föderális modellt alkalmazó országok és a posztoszocialista országok gyakorlatával egyértelműen szemléltethető a fiskális decentralizáció ilyen fajta félreértelmezése. A föderális modellt alkalmazó országok (Németország, Ausztria, Belgium) tekintetében elmozdulás tapasztalható az angolszász modell irányába. Németországban az állami támogatás közel 80 százaléka tartományi szinten valósul meg, így a fiskális decentralizáció alkalmazásával helyi szinten kívánják kielégíteni a fogyasztói igényeket.

A fiskális decentralizáció harmadik típusa, amikor az egyes kulturális intézmények, művészeti csoportok támogatásáról beszélünk. Állandó kritikaként jelenik meg, hogy az állam nem ugyanarra a tevékenységre fordítja azt a pénzösszeget, amelynek adóztatásából folyik be az állami költségvetésbe. Ez a probléma még az Egyesült Államokban is felmerül, amely ország finanszírozási modelljére leginkább jellemző a kulturális, fiskális és politikai decentralizáció. Erre példaként említhetjük az amerikai Nemzeti Művészeti Alapítvány (*NEA: National Endowment for the Arts*) működését. Az alapítvány Művészeti Tanácsának filozófiája éveken keresztül az volt, hogy az általa megfogalmazott irányvonalak (*line-items*) a támogatásra fordított keretből nagyobb mértékben részesültek, amely felfogással egyes prioritást élvező művészeti tevékenységeket próbáltak ösztönzőleg támogatni. Az irányelvek azonban nem mindig váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Például a zeneművek komponálására nagy összegeket fordítottak, az így született művek azonban nem minden esetben elégítették ki a fogyasztói igényeket, nem állták ki az idő próbáját [Netzer 2006]. A *Bentham* [1830] által megfogalmazott problémát még ma is megemlítik, amely szerint az adókból befolyt összegekre épülő kultúrafinanszírozás másik nagy problémája, hogy a szegények adóiból támogatják a gazdagok szórakozását, sőt azt is hangsúlyozzák, hogy a szegények anyagi okokból nem engedhetik meg maguknak, hogy ilyen szabadidős tevékenységet folytassanak. Ezt a felfogást

számos tanulmány megkérdőjelezi [Bourdieu 1984; Seaman 2005; Amestoy 2008; Champarnaud-Ginsbourgh-Michel 2008], ugyanis az általuk készített empirikus elemzések azt mutatják, hogy a kulturális javak tekintetében a fogyasztói magatartást a jövedelemnél sokkal inkább az egyén iskolázottsága határozza meg.

A decentralizáció harmadik típusa politikai oldalról közelíti meg a kultúrafinanszírozás tárgykeretét. A *politikai decentralizáció* tárgya a kormányzati szektor gazdaságtanára épülő, a kultúrpolitikát alakító döntéshozatali szervek strukturális felépítésének kialakítása. Egyrészt a központi kormány és a helyi önkormányzatok közötti vertikális döntéshozatali mechanizmust, másrészt az azonos szintű intézmények közötti együttműködés lehetőségét foglalja magába. Előbbire példaként említhetjük a dirigista kultúrafinanszírozási modellt alkalmazó országokat, utóbbira a liberális országokat.

Az előbb ismertett kulturális és politikai decentralizációs típusok nem egymástól függetlenül, hanem egymást kiegészítve formálják egy adott ország kultúrpolitikáját. A következőkben ezen kapcsolódásokra látunk példát.

2.1. KULTURÁLIS DECENTRALIZÁCIÓ POLITIKAI DECENTRALIZÁCIÓ NÉLKÜL

A központi kormánynak három stratégiája van a politikai decentralizáció nélküli kulturális decentralizáció megvalósítására vonatkozóan. Az első, amikor a központ a struktúráján belül létrehoz egy szervezeti egységet, amelynek fő feladata a kultúrpolitika regionális fejlődésének elősegítése. A központ feladata a régiókban létrehozott kulturális irodák vezetéséért felelős szakmai testület kinevezése, az irodák intézményi szabályozásának megalkotása, a fő tevékenységi körök meghatározása. Az Európai Unió tagállamai közül leghatékonyabban Franciaország, Olaszország és Spanyolország alkalmazza a kulturális decentralizáció ezen formáját (lásd az 1. táblázatot).

A második stratégia, amikor a központ országszerte kulturális létesítményeket és művészeti szervezeteket hoz létre azzal a céllal, hogy ezzel segítse elő a kultúra iránti igények helyi szinten, minél magasabb minőséggel történő kielégítését. A decentralizáció ezen formájának legfőbb előnye, hogy nemcsak a kulturális, de a finanszírozás területén is megjelenik a helyi szintű szerepvállalás.

A harmadik stratégia esetében az előadásokat, kiállításokat országos körutak keretében ismertetik meg a fogyasztókkal. Először a svédek és a finnek vették át az Egyesült Államokban már kipróbált és sikeresen működő kultúranépszerűsítő stratégiát. Az Egyesült Államokban működő NEA a tánckultúra felélesztésére egy „Tánc Körút” nevű rendezvénysorozatot tervezett, s ennek keretében a fogyasztói igényeket figyelembe véve egyetemeken, főiskolákon és színházakban szerveztek előadásokat úgy, hogy a fogadó intézményeknek a vándor táncársulatok szerződésben megállapított tiszteletdíjának az egyharmadát kellett finanszírozniuk. A program sikerét igazolta, hogy a társulatokat többször is visszahívták a későbbiek során, már nem a NEA szervezésében.

Az előzőekben megismert három stratégiában közös, hogy az állam központilag, felülről lefelé (*top-down*) történő irányítással segíti elő a kulturális szféra decentralizációját. Ezt a modellt Franciaországgal együtt főként a *dirigista* országok alkalmaz-

zák, de a skandináv országokban és a liberális modellt alkalmazó országok esetében is találkozhatunk ilyen típusú megoldásokkal.

2.2. KULTURÁLIS DECENTRALIZÁCIÓ POLITIKAI DECENTRALIZÁCIÓVAL

A legmarkánsabb különbség a politikai decentralizáció nélküli és politika közvetlen bevonásával megvalósuló decentralizáció között az, hogy míg az első esetben a központ megőrzi irányító szerepét, addig a második modell törvényi szinten is feljogosítja a helyi önkormányzatokat, hogy a kulturális szolgáltatások területén alulról felfelé (*bottom-up*) irányuló kezdeményezések valósulhassanak meg. Számos esetben az ilyen jellegű kezdeményezések helyi öntevékeny csoportoktól indulnak, és fokozatosan válnak általánosan elfogadottá az egész országban. Ez a modell az intézményi változás endogén megközelítésének tipikus példája és főként a liberális kultúrafinanszírozási modellt alkalmazó országokra jellemző.¹ A modell alappillére, hogy az állam feladata karnyújtásnyi távolságot tartani ahol csak lehetséges, és beavatkozni, ahol szükséges. Az állam közvetett finanszírozással segíti a szektor hatékony működését. Megteremti az alapítványok sikeres működéséhez szükséges fejlett intézményi hátteret, adókedvezményeket vezet be a kulturális tevékenységek támogatása érdekében. A decentralizáció hatására a helyi igények minél magasabb szintű kielégítése, a kulturális sokszínűség és az innovációorientáltság jellemzi ezen országok kultúrpolitikáját.

Összegzésként a következőket állapíthatjuk meg a decentralizációra vonatkozóan. A decentralizáció melletti érvek a következők: amennyiben bizonyos közjavakhoz, közszolgáltatásokhoz csak egy bizonyos terület lakosai férhetnek hozzá, és ezek iránt a szolgáltatások iránt a kereslet különböző területeken eltérő, akkor a decentralizáción keresztül az adott szolgáltatás és a jószág helyi előállításának ténye növeli a társadalmi jólétet, ugyanis így lehet a helyi igényekhez a leghatékonyabban alkalmazkodni. A helyi önkormányzatok az adott terület adottságairól, igényeiről sokkal szélesebb körű információval rendelkeznek, mint a központi kormányzat. A decentralizáció előnye így az is, hogy az információszerzéshez szükséges költségek csökkenthetők. A decentralizáció hívei azzal érvelnek, hogy a túlburjánzó jövedelemelosztó politika megszüntetésének elengedhetetlen feltétele az állami újraelosztás minimálisra történő visszaszorítása.

A decentralizáció negatív hatása: sokszor előfordul, hogy a kisebb kormányzati egységek kezében lévő erőforrások nem elégségesek a gazdaság ciklikusságának tompítására. A helyi önkormányzatok döntéseikkel növelhetik az államháztartási hiányt, a központi célok megvalósításához szükséges erőforrásokból az átcsoportosítások révén ők is részesülhetnek, ami veszélyeztetheti a központi célok megvalósulását.

¹ Az egyének az egyes játszmákhoz/szituációkhoz kapcsolódó saját viselkedési hittel (*behavioral beliefs*) rendelkeznek. Az egyének saját hasznuk maximalizálása érdekében különféle stratégiákat próbálnak a játszmákban. Ha egy stratégia sikeres, akkor egyre többen kezdik azt alkalmazni. Ahogy nő az azonos stratégiát alkalmazók száma, úgy közelít a játék az egyensúlyi állapothoz. Az egyensúlyi állapot megteremti a lehetőséget, hogy a "Rules of the Game" endogén módon alakuljon ki, és a mindenki által elfogadott stratégia minden játékos viselkedési hitévé váljon [Aoki 2007].

A decentralizáció sokszínűségét bemutató fejezet gondolatmenetét folytatva a következő fejezetben az Európai Unióban megfigyelhető kultúrafinanszírozási sokszínűségekre láthatunk példákat.

3. AZ ÁLLAM SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA A TAGÁLLAMI KULTURÁLIS SZFÉRÁK HATÉKONYSÁGÁNAK TÜKRÉBEN

Az Európai Unió legfőbb célkitűzései közé tartozik, hogy a tagállamok közötti kooperációk ne az unió intézményén kívül valósuljanak meg, hanem a közösségi jog adta lehetőségeket alkalmazva szülessenek általános érvényű megállapodások. A legtöbb európai uniós közösségi politikát a Római Szerződésben fogalmazták meg. Vannak azonban olyan területek, amelyek esetében nem született egységes politikai döntés. Ilyen a kulturális szféra is. A közösségi vívmány (*acquis*) hiánya azonban nem jelenti azt, hogy ne indult volna meg az egységesedési folyamat. A Maastrichti és Amszterdami Szerződések már tartalmazzák az egységes kultúrpolitika irányába mutató kezdeményezéseket [lásd részletesen Littoz-Monnet 2007].

Az Európai Unió tagállamait a kulturális szférában alkalmazott központosítás mértékét tekintve három nagy csoportba sorolhatjuk. E szerint megkülönböztetünk liberális kultúrafinanszírozást alkalmazó, jogi szabályozottságon alapuló szupranacionális elveket valló és föderális modelleket (lásd részletesen Tóth 2008a)². Az egyes modelleket alkalmazó tagállamok csoportosítására hierarchikus klaszteranalízist végeztem, amelynek eredményeit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. Hierarchikus klaszteranalízis (Centroid módszer)

1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter
Egyesült Királyság	Írország	Magyarország
Finnország	Olaszország	
Svédország	Lengyelország	
Dánia	Portugália	
Hollandia	Szlovák Köztársaság	
Ausztria		
Belgium		
Németország		
Cseh Köztársaság		
Franciaország		
Spanyolország		
Szlovénia		

Forrás: saját táblázat

Jól látható, hogy a három eltérő elméleti modellt legtisztábban alkalmazó három ország, az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország azonos klaszterbe került besorolásra. Ez az eredmény azt igazolja, hogy a három eltérő kultúrafinanszírozási modell eltérő stratégiát alkalmazva is közel azonos hatékonyság elérésére képes.

² A liberális modellbe az Egyesült Királyság, Írország, Dánia, Finnország, Svédország, Hollandia és Szlovénia tartozik. A dirigista országok: Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Görögország, Lengyelország, Szlovákia és Magyarország. A föderális államok Németország, Ausztria és Belgium.

Magyarország külön klaszterbe került. Ha a 2. táblázat adatait megvizsgáljuk, láthatjuk hogy Magyarországon a legmagasabb a GDP-arányos közvetlen állami támogatás mértéke, míg a hatékonyság jóval elmarad a hasonló mértékű támogatást nyújtó országokétól. Utóbbira példa Hollandia és Dánia. A 2. táblázat a klaszter-analízishez használt változókat tartalmazza 18 tagállamra vonatkozóan.

2. táblázat: Az Európai Unió tagállamainak a kulturális szférára vonatkozó főbb statisztikai mutatói

Ország	Közvetlen állami támogatás	Háztartások kiadásai	Input átlag	Termelékenység	Foglalkoztatás	GDP-hez hozzáadott érték	Output átlag	Output - Input	IPR Index	HCI
Ausztria	0,56	0,91	0,74	0,62	0,71	0,53	0,62	-0,12	0,92	0,65
Belgium	0,67	0,64	0,66	0,97	0,63	0,76	0,79	0,13	0,92	0,43
Németország	0,39	0,71	0,55	0,78	0,76	0,74	0,76	0,21	0,98	0,36
Dánia	0,89	0,71	0,80	0,63	0,78	0,91	0,77	-0,03	0,95	0,86
Egyesült Királyság	0,50	1,00	0,75	0,69	0,90	0,88	0,82	0,07	0,96	0,75
Finnország	0,67	0,73	0,70	0,70	0,88	0,91	0,83	0,13	1,00	0,52
Írország	0,28	0,40	0,34	0,68	0,81	0,50	0,66	0,32	0,89	0,49
Hollandia	0,83	0,68	0,76	0,67	1,00	0,79	0,82	0,06	0,94	0,69
Svédország	0,61	0,73	0,67	0,75	0,86	0,70	0,77	0,10	0,89	1,00
Szlovénia	0,61	0,72	0,67	0,98	0,86	0,65	0,83	0,17	0,65	0,67
Cseh Közt	0,72	0,83	0,78	0,79	0,59	0,67	0,68	-0,09	0,68	0,59
Franciaország	0,78	0,69	0,74	0,79	0,59	1,00	0,79	0,06	0,95	0,49
Magyarország	1,00	0,56	0,78	1,00	0,62	0,35	0,66	-0,12	0,73	0,49
Lengyelország	0,56	0,61	0,59	0,72	0,45	0,35	0,51	-0,08	0,67	0,40
Olaszország	0,44	0,56	0,50	0,79	0,67	0,68	0,71	0,21	0,76	0,09
Portugália	0,61	0,55	0,58	0,77	0,55	0,41	0,58	0,00	0,84	0,34
Spanyolország	0,78	0,73	0,76	0,72	0,74	0,67	0,71	-0,05	0,76	0,31
Szlovákia	0,61	0,64	0,63	0,66	0,45	0,59	0,57	-0,06	0,74	0,47

Forrás: www.oecd.org, KEA European Affairs, www.InternationalPropertyRightsIndex.org, Lisbon Council European Human Capital Index (HCI)

Az input oldalon az állam és a háztartások kulturális kiadásai szerepelnek. Az alapítványi támogatásokat és az adókedvezményeken keresztül történő szponzorálást nagyon nehéz mérni, így nem tudtam a modellbe beépíteni. A magasabb közvetett támogatást elsősorban az angolszász modellt alkalmazó országok részesítik előnyben, míg a magas közvetlen állami szerepvállalás a koordinált kapitalista (dirigista) országokra jellemző.

Az output oldalon a kulturális szektor termelékenysége, foglalkoztatása és GDP-hez hozzáadott értéke szerepel.

A 2. táblázatban alkalmazott minden változó esetében a legmagasabb értékkel rendelkező ország adatát vettem 100 százaléknak és a többi ország adatait ehhez viszonyítottam, bázisviszonyszám módszerét alkalmazva. Ezt követően vettem az egyes országok összes ráfordítást és kibocsátást meghatározó változóinak számtani átlagát, majd a kibocsátás értékből kivonva a ráfordítást megkapjuk azokat az értékeket, amelyek segítségével egyértelműen megállapítható, hogy mely tagállamok alkal-

maznak hatékony forráselosztást, és melyekre jellemző a kultúra bizonyos fokú túlffinanszírozása. A táblázat adataiból adódó megállapításaimat a következőkben foglalom össze.

A liberális modellt alkalmazó országok esetében a magas hatékonyság markánsan jelenik meg. Egyes országok, mint Dánia, Hollandia, Svédország és Finnország magasabb közvetlen állami finanszírozással érik el ezt a hatékonysági szintet. A szintén ebbe a klaszterbe tartozó Egyesült Királyság a magas hatékonyságot már jóval alacsonyabb közvetlen állami szerepvállalással valósítja meg. Dánia kivételével minden angolszász modellt alkalmazó tagállamnál a kibocsátás értéke meghaladja a ráfordítás mértékét. Dánia esetében is csak 3 százalékpontos negatív irányú eltérés figyelhető meg.

A föderális modellt alkalmazó országok (Németország, Belgium, Ausztria) hatékonysága kicsit alacsonyabb, amit közepes szintű, elsősorban tartományi forrásból származó közvetlen állami támogatással érnek el. A többváltozós klaszteranalízis a föderális országokat egy osztályba sorolta a liberális modellt alkalmazó országokkal. Az osztályozásból így megállapítható, hogy a liberális és a föderális modell közelebb áll egymáshoz, annak ellenére, hogy eltérő decentralizációs stratégiát alkalmazva érnek el közel azonos hatékonyságot. Németország és Belgium a korábban bemutatott skandináv és angolszász országokhoz hasonlóan hatékonyan alkalmazza modelljét, a különbség az, hogy az egyensúlyi állapot más szinten alakul ki. Ausztria esetében megjelenik a kulturális szektor túlffinanszírozása.

A dirigista országok közül a centralizált modellt leghatékonyabban Franciaország alkalmazza. Olaszország részben decentralizálta irányítási rendszerét, amely modell hatékonyságát az outputnak az inputot 0,21 százalékkal meghaladó értéke alá is támasztja. Portugália szintén optimális egyensúlyi állapotban van, míg a többi mediterrán ország és a posztszocialista országok túlffinanszírozási gondokkal, az erőforrások nem hatékony felhasználásával küzdenek. Az új tagállamok közül Szlovénia hatékonysága szembetűnő, amely adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Szlovénia a skandináv országok mintájára sikeresen alakította át kultúrafinanszírozási modelljét a kor követelményeinek megfelelően.

Miután a más tanulmányok által elméleti síkon, főleg kultúrpolitikai megközelítésben megalkotott csoportosítások helyénvalóságát saját modell alkalmazásával empirikus módon is sikerült alátámasztanom, a következő alfejezetben a hipotézisem igazolhatósága érdekében az előbb ismertett modelleket többváltozós korrelációanalízis módszerével vizsgálom.

4. A KÖZVETLEN ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS HATÁSÁNAK VIZSGÁLATA TÖBBVÁLTOZÓS KORRELÁCIÓANALÍZIS MÓDSZERÉVEL

Az előző fejezetekben megismerhettük a kultúrafinanszírozás területén alkalmazott centralizációra illetve decentralizációra épülő elméleti modelleket, hangsúlyt helyezve az állami szerepvállalás eltérő alkalmazásának bemutatására. Többváltozós klaszteranalízis módszerével csoportosítottam az Európai Unió tagállamaiban alkalmazott kultúrafinanszírozási modelleket. Ebben a fejezetben az egyes tagállamokban alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek komparatív elemzésére kerül sor. Azt

vizsgálom, hogy az egyes tagállamok milyen stratégiát alkalmaznak a kulturális szféra hatékonyságának növelése érdekében, és ebben milyen szerepet szánnak az állam kényszerítő erejének.

Elemzési módszernek a többváltozós korrelációanalízist választottam. A többváltozós korrelációanalízis során a klaszteranalízisben használt változókat vizsgáltam az ott klaszterbe sorolt 18 ország adatait alkalmazva. Az eredményeket a 3. táblázat tartalmazza:

3. táblázat: Az Európai Unió kulturális szférájának elemzése többváltozós korrelációanalízissel

Tulajdonjog IPR	Termelékenység	Foglalkoztatás	GDP-hez hozzáadott érték	Háztartások kiadásai	HCI	Közvetlen állami kiadás	
1,0000	-0,3879	0,5020	0,6183	0,2213	0,2805	0,0944	Tulajdonjog IPR
	1,0000	-0,1546	-0,1883	-0,2343	-0,2096	0,2302	Termelékenység
		1,0000	0,4844	0,2963	0,5040	-0,0461	Foglalkoztatás
			1,0000	0,4492	0,3053	0,1420	GDP-hez hozzáadott érték
				1,0000	0,4745	0,1132	Háztartások kiadásai
					1,0000	0,2570	HCI
						1,0000	Közvetlen állami kiadás

Correlation coefficients, using the observations 1-18
5% critical value (two-tailed) = 0,4683 for n = 18

Erős korreláció figyelhető meg a humán tőke és a foglalkoztatás között, a humán tőke és a háztartások kiadásai között, a háztartások kiadásai és a GDP-hez hozzáadott érték között illetve a tulajdonjog szintje és a GDP-hez hozzáadott érték, valamint a foglalkoztatás és GDP-hez hozzáadott érték között. *Towse* [2008] cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy a szellemi tulajdon és a szerzői jogvédelem jelentőségét a kultúragazdaságtan ez idáig nem tekintette kellően meghatározónak a kulturális szféra hatékonysága szempontjából, pedig bizonyos esetekben a szellemi tulajdon kellő szintű védelme hatékonyabb ösztönző erővel rendelkezik, mint a közvetlen állami támogatások. A szellemi tulajdon védelmének minőségével a kultúrpolitika karakterisztikája is jól szemléltethető. A tulajdonjog védelmi szintjével jellemezhető az az intézményi környezet, amelyben a kínálati oldalon a művész kiélheti teljes alkotói szabadságát, az általa előállított művészi produktum, tevékenység szerzői jogi védelmet élvez. A fejlett intézményi rendszer nagymértékben hat az emberek boldogságára. [Sen 2003]. A boldog fogyasztó pedig több időt és pénzt fordít a kulturális élvezetekre. Az előbb felsorolt okok alapján a kulturális szféra hatékonyságát befolyásoló változók közé feltétlenül fontosnak tartom a szellemi tulajdonjog indexének (IPR Index) felvételét.

A humán tőke a szellemi tulajdonjog indexe mellett a másik meghatározó változó a kulturális szféra szempontjából. A képzett művész magasabb színvonalú műveket

alkot, így nő a kínálati oldal minőségi kínálata. A keresleti oldalon pozitív korreláció figyelhető meg a kulturális javak iránti igény és az egyén iskolázottsága között is, amely állítás helyénvalóságát a korrelációs vizsgálat eredményei is tükrözik. Számos tanulmány igazolja, hogy a kulturális javak fogyasztását elsősorban az iskolázottság és nem a jövedelem határozza meg. [Bourdieu 1984; Seaman 2005; Amestoy 2008; Champarnaud-Ginsbourgh-Michel 2008]. A humántőke magas szintje növeli a kulturális javak iránti keresletet, ami magasabb kínálati szintet eredményez. A kulturális javak előállításához több művészre, kulturális szférában dolgozóra lesz szükség, tehát nő a szektor foglalkoztatása és a GDP-hez hozzáadott érték is, amely ha hatékony forráselosztással párosul, a termelékenységet sem csökkenti jelentős mértékben.

A közvetlen állami szerepvállalás szerepének igazolására elvégeztem az elemzést külön a liberális, a dirigista és a föderális modellt alkalmazó országokra vonatkozóan is (4. 5. 6. táblázatok).

4. táblázat: Az angolszász (liberális) kultúrafinanszírozási modellkorrelációs mátrix segítségével történő elemzése

Tulajdonjog IPR	Termelékenység	Foglalkoztatás	GDP-hez hozzáadott érték	Háztartások kiadásai	HCI	Hatékony-ság	Közvetlen állami kiadás	
1,0000	-0,9273	0,1369	0,5741	0,1538	0,0046	0,2953	0,1826	Tulajdonjog IPR
	1,0000	0,0000	-0,3862	0,0657	-0,0229	-0,0966	-0,1538	Termelékenység
		1,0000	0,1957	0,3164	-0,0801	0,3516	0,2378	Foglalkoztatás
			1,0000	0,7127	0,2535	0,8041	0,6864	GDP-hez hozzáadott érték
				1,0000	0,4356	0,9180	0,3051	Háztartások kiadásai
					1,0000	0,6402	0,4277	HCI
						1,0000	0,5730	Hatékony-ság
							1,0000	Közvetlen állami kiadás

Correlation Coefficients, using the observations 1-7
5% critical value (two-tailed) = 0,7545 for n = 7

Az angolszász modellt alkalmazó országok esetében erős pozitív korreláció áll fenn a humán tőke és a háztartások kiadásai, valamint a kulturális szféra hatékonysága között; enyhe pozitív hatása van a humán tőke szintjének a GDP-hez hozzáadott értékre is. Az intézményi rendszer fejlettségét szemléltető szellemi tulajdon

védelmének szintje és a GDP-hez hozzáadott érték között szintén erős a kapcsolat, ami igazolja állításunkat, hogy az intézmények meghatározó szerepet töltenek be egy adott gazdasági szektor hatékony működésében.

5. táblázat: A koordinált kapitalista (dirigista) kultúrafinanszírozási modell korrelációs mátrix segítségével történő elemzése

Tulajdonjog IPR	Termelékenység	Foglalkoztatás	GDP-hez hozzáadott érték	Háztartások kiadásai	HCI	Hatékony-ság	Közvetlen állami kiadás	
1,0000	0,0235	0,1831	0,6148	-0,1290	-0,0703	0,5308	0,1139	Tulajdonjog IPR
	1,0000	0,3415	-0,2313	-0,2699	0,1587	0,1990	0,6629	Termelékenység
		1,0000	0,3436	0,1862	-0,4011	0,4360	0,2937	Foglalkoztatás
			1,0000	0,5168	0,0263	0,8129	-0,0183	GDP-hez hozzáadott érték
				1,0000	0,5245	0,6484	0,2089	Háztartások kiadásai
					1,0000	0,4294	0,5990	HCI
						1,0000	0,5114	Hatékony-ság
							1,0000	Közvetlen állami kiadás

Correlation Coefficients, using the observations 1-8
5% critical value (two-tailed) = 0,7067 for n = 8

A dirigista országok adatai szintén az elméletet igazolják. Az intézményi környezet fejlettsége és a GDP-hez hozzáadott értéke erősen korrelál. Ha a 2. táblázat adatait megnézzük, akkor jól látható, hogy ezekben az országokban a szellemi tulajdon védelme nem olyan hatékony, mint az angolszász országokban, tehát a fejletlenebb intézményrendszer a GDP-hez hozzáadott értéket és a foglalkoztatást, összességében a szektor hatékonyságát is negatívan befolyásolja. A humán tőke gazdasági növekedést ösztönző szerepe is kevésbé meghatározó, ezt mutatja a 0,0263 nagyon gyenge korreláció. Ez az érték a liberális országoknál kicsit magasabb érték, 0,2535. Fontos kiemelni, hogy a dirigista országok esetében is igazolódik az elmélet, amely szerint a humán tőke döntően meghatározza a kulturális javak iránti kereslet szintjét. A dirigista országokban a kultúra közvetlen állami támogatása a szektor termelékenységét növeli elsősorban.

6. táblázat: A föderális kultúrafinanszírozási modell elemzése korrelációs mátrix segítségével

Tulajdonjog IPR	Termelékenység	Foglalkoztatás	GDP-hez hozzáadott érték	Háztartások kiadásai	HCI	Hatékonyság	Közvetlen állami kiadás	
1,0000	-0,0494	0,7924	0,4305	-0,2678	-0,6867	-0,8660	-0,9209	Tulajdonjog IPR
	1,0000	-0,6484	0,8802	-0,9491	-0,6921	0,5422	0,4349	Termelékenység
		1,0000	-0,2095	0,3755	-0,1008	-0,9912	-0,9675	Foglalkoztatás
			1,0000	-0,9849	-0,9517	0,0785	-0,0445	GDP-hez hozzáadott érték
				1,0000	0,8843	-0,2498	-0,1290	Háztartások kiadásai
					1,0000	0,2313	0,3490	HCI
						1,0000	0,9924	Hatékonyság
							1,0000	Közvetlen állami kiadás

Correlation Coefficients, using the observations 1–3
5% critical value (two-tailed) = 0,7067 for n = 3

A föderális modell az előbb ismertetett két másik modell bizonyos tulajdonjegyeit egyesíti. Ezek az országok a közvetlen tartományi támogatást a termelékenység fokozására alkalmazzák. Állításunkat a termelékenység és a közvetlen állami kiadás közötti 0,4349-es korrelációs érték megerősíti. A termelékenység erőteljesen befolyásolja a GDP-hez hozzáadott érték szintjét is. Míg a liberális modellhez hasonlóan forráselosztásukat decentralizálták, addig a szektor növekedését a dirigista országokhoz hasonlóan a termelékenység fokozásában látják. A humán tőke és a GDP-hez hozzáadott érték között erős negatív korreláció áll fenn, amely a liberális modellhez képest ellentétes tendenciát jelent.

Az előbbi elemzések eredményeit figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a kulturális szektor hatékonyságának növekedését a liberális modellt alkalmazó országok a tulajdonjog védelmének biztosításában és a *humán tőke* erejében látják, a dirigista országok a magas *közvetlen állami finanszírozás* stratégiáját alkalmazva a *termelékenység* meghatározó szerepét hangsúlyozzák, míg a föderális kultúrafinanszírozási modellt alkalmazó tagállamok az előző két modell kombinációját valósítják meg azzal, hogy a termelékenység szintjét közvetlen, decentralizációra épülő *tartományi finanszírozással* segítik elő.

A fejezetben kísérletet tettem az Európai Unió tagállamai által alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek korreláció analízis segítségével történő elemzésére.

Az eredmények igazolták a tanulmány korábbi fejezeteiben elméleti síkon ismertett és igazolt feltevést, amely szerint *az eltérő tagállami kultúrafinanszírozásban a kulturális szféra hatékonysága szempontjából az állami szerepvállalás meghatározó jelentőségű, eltérés a célterület és a kulturális szektor növekedését motiváló tényezők megítélésében jelentkezik.*

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány arra kereste a választ, hogy milyen kapcsolat figyelhető meg a kulturális szféra hatékonysága és az állami szerepvállalás között az Európai Unióban, valamint a tagállamokban. Az első fejezetben kísérletet tettem a kultúra fogalmának és a kulturális szféra hatékonyságának definiálására. A második fejezetben az olvasó részletesen megismerhette a decentralizáció különféle típusait. Az állam és a decentralizáció szerepének eltérő megítélését elemző rész alapul szolgál a tanulmány fő fejezetének, amely az Európai Unió tagállamai által alkalmazott különféle kultúrafinanszírozási modelleket hasonlítja össze először elméleti, majd gyakorlati síkon. Feltevésem, amely szerint *az állami szerepvállalás döntően meghatározó a tagállami kultúrafinanszírozás hatékonysága szempontjából, igazolást nyert.*

IRODALOM

- Aoki, M. (2007): „Endogenizing institutions and institutional changes.” *Journal of Institutional Economics*, Vol. 3: 1, 1–31.
- Ateca-Amestoy, V. (2008): Determining heterogeneous behaviour for theatre attendance. *Journal of Cultural Economics* 32:127–151
- Az Európai Parlament... (2006): Az Európai Parlament és a Tanács 1855/2006/EK határozata a Kultúra program (2007–2013) létrehozásáról. December 12.
- Becker, G. (1993): *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. The University of Chicago Press: Chicago
- Bentham, J. (1830): „Reward applied to art and science.” in: *The Rationale of Reward*. Published by Robert Heward.
- Bourdieu, P. (1984): *A social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press: Cambridge
- Charnaud, L.–Ginsburgh, V.–Michel, Ph. (2008): „Can public arts education replace arts subsidization?” *Journal of Cultural Economics* Vol.32:109–126
- Council of Europe/ERICarts (2007): Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. 8th edition, The United Kingdom, France; Germany, Hungary, The Netherlands.
- ECP Lisbon Agenda Research Group (2006): *Culture, the heart of a knowledge-based economy*. Tuscany, July, 2006. European Cultural Parliament
- Glatz Ferenc (2006): „Az unió közös kultúrpolitikáját várva.” in: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyar Tudománytár* 6. kötet. MTA Társadalomkutató Központ. Kossuth Kiadó: Budapest, 47–52.

- Gordin, V.-Dyminkova, A. (2000): „A paternalizmustól a demokratikus társadalom kultúrpolitikájáig – Oroszország példája nyomán.” in: Daubner, K.–Horváth, S. –Petró, K. (szerk.): *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. AULA: Budapest.
- Heitger, B. (2004): „Property rights and the wealth of nations: a cross-country study.” *CATO Journal*, 23. évf., 2. sz., 381–402.
- Klamer, A. (2002): „Accounting for Social and Cultural Values.” *De Economist*. Kluwer Academic Publishers. 453–473.
- KEA European Affairs (2007): *The Economy In Culture in Europe*. European Commission.
http://ec.europa.eu/culture/eac/sources_info/studies/economy_en.html,
 Lekérdezés dátuma: 2007. 11. 06.
- Littoz-Monnet, A. (2003): „European Cultural Policy: A French Creation?” *French Politics*, Volume 1., No. 2., 255–278. o.
- Littoz-Monnet, A. (2007): *The European Union and Culture*. Manchester University Press: Manchester.
- Lisbon Council European Human Capital Index
- Netzer, D. (2006): „Cultural Policy: An American Overview.” in: Ginsburgh, V. A. – Throsby, D. (szerk.): *Handbook of the Economics of Art and Culture*, 1. kötet, 35. fejezet, Elsevier: The Netherlands.
- Kawashima, N. (2004): *Planning for Equality? Decentralisation in Cultural Policy*. Centre for Cultural Policy Studies, University of Warwick, Research Papers, 1.
- Seamen, B. (2005): *Attendance and Public Participation in the Performing Arts: a Review of the Empirical Literature*.
<http://aysps.gsu.edu/publications/2006/index.htm>, Lekérdezés dátuma: 2008. 05. 10.
- Snowball, J. D. (2008): *Measuring the Value of Culture*. Springer: Berlin
- Stark Antal (2008): Kultúra és finanszírozás. *Pénzügyi Szemle*, LIII. évf., 64–82.
- Szalai Ákos (2002): „Fiskális föderalizmus.” *Közgazdasági Szemle*, XLIX. évf., 2002. május 424–440.
- Tanzi, V. (2005): „The economic role of the state in the 21st century.” *CATO Journal*, 25. évf. 3. sz., 617–638.
- Throsby, D. (2001): *Economics and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tóth Ákos (2008a): „A tagállamok szerepe az Európai Unió kultúrpolitikájának formálódásában.” *Külgazdaság* LII. Évf. 2008/5–6. 74–87. old.
- Tóth Ákos (2008b): „A közösségiesedés folyamata az uniós tagállamok kulturális szférájában.” *Competitio* VII. évf. 1. szám 127–143. old.
- Towse, R. (2008): „Why has cultural economics ignored copyright?” *Journal of Cultural Economics*. Vol. 32:243–259.
- Van der Ploeg, F. (2006): „The Making of Cultural Policy: A European Perspective.” in: Ginsburgh, V. A.–Throsby, D. (szerk.): *Handbook of the Economics of Art and Culture*, 1. kötet, 34. fejezet, Elsevier: The Netherlands
- Vitányi Iván (2002): A civilizáció és a kultúra paradigmái. *Magyar Tudomány* 2002/6.
- Vitányi Iván (1996): *A magyar társadalom kulturális állapota*. Bp. Maecenas,
www.internationalpropertyrights.org
www.oecd.org